

Mr. sc. Vedran Petrović*

Katolički umjetnički sakralni objekti u Sjeveroistočnoj Bosni

Sažetak

Katolički umjetnički sakralni objekti u Sjeveroistočnoj Bosni predstavljaju vrijedno povijesno i kulturno naslijeđe kroz koje se očituje položaj i trajnost katoličke zajednice na ovome prostoru. Njihov nastanak i razvoj usko su povezani s povijesnim razdobljima: od osmanskih zabrana gradnje i očuvanja vjerskih prava, preko razdoblja obnove i procvata u doba austro-ugarske uprave, do novih arhitektonskih i umjetničkih izraza u 20. stoljeću. U središtu istraživanja nalaze se crkve i samostani u Tuzli, Breškama, Drijenči, Lukavcu, Brčkom, Tramošnici, Zoviku, Ulicama, Tolisi i Domaljevcu, kao i franjevački samostan Dubrave. U njima se očituju različiti stilovi, od historicističkih i neoklasicističkih rješenja do modernističkih zahvata, uz sudjelovanje domaćih i stranih arhitekata i umjetnika. Posebna pozornost posvećuje se ulozi franjevac koji su, unatoč političkim i društvenim teškoćama, bili nositelji graditeljskih i umjetničkih pothvata te čuvari identiteta hrvatskog katoličkog puka. Sakralni objekti ujedno su i svjedoci povijesnih mijena, od osmanske dominacije i austro-ugarske modernizacije do izazova u razdoblju jugoslavenskog komunističkog režima i obnove nakon ratnih razaranja u Domovinskom ratu krajem 20. stoljeća. Njihova umjetnička i arhitektonska vrijednost ne može se odvojiti od njihove uloge u stvaranju kolektivnog pamćenja i kulturnog naslijeđa lokalnih zajednica.

Ključne riječi: katolička sakralna umjetnost, crkve u Sjeveroistočnoj Bosni, franjevački samostani, župne crkve, sakralna baština

Aspekti sakralne umjetnosti u katoličkim crkvama

Još u srednjem vijeku franjevci su udarili solidne temelje crkvenom graditeljstvu i likovnom uređenju sakralnih prostora. Mnoge srednjovjekovne katoličke crkve i

---

* Doktorand povijesti na Zagrebačkom sveučilištu.

samostani uništeni su do kraja XVII. stoljeća. Ostala su samo tri samostana s crkvama u Kraljevoj Sutjesci, Fojnici i Kreševu te skromne crkve u Podmilačju i Varešu. Koliko je uništeno umjetničkih predmeta u crkvama i samostanima može se samo nagađati. Do sredine XIX. stoljeća, osmanske vlasti nisu dozvoljavale graditi nove sakralne objekte. Franjevci su se služili prijenosnim oltarima, nosali ih po proplancima, goletima, šumama i na njima služili misu okupljenom puku.¹

I u takvim mučnim okolnostima franjevci su nabavljali umjetničke slike i skulpture, srebrene, zlatne, filigranske kaleže, svijećnjake, kadionice, relikvijare i sl. U drugoj polovici XIX. stoljeća, u vremenu kada je vrhovna vlast u Carigradu pod pritiskom stranih sila bila prisiljena kršćane pravno izjednačiti s muslimanima i kada se trudila modernizirati, franjevci su to znali iskoristiti. Do konca osmanske vladavine podignut je lijep broj crkava, od kojih su neke za to vrijeme zaista monumentalne i arhitektonski skladne.²

U razdoblju austrougarske vlasti sakralna arhitektura doživljava procvat. Izgrađeno je nekoliko zapaženih crkava i samostana. Glavninu su ih projektirali arhitekti Josip Vancaš³ i Karlo Paržik.⁴ Crkve su likovno opremane kipovima tirolskih i bavar-skih radionica. U periodu između dvaju svjetskih ratova građevine po projektu Karla

---

¹ Anđelko Barun, *Svjedoci i učitelji*, Povijest franjevaca Bosne Srebrene, Sarajevo-Zagreb, 2003., str. 484.

² Anđelko Barun, *Nav. dj.*, str. 485.

³ Josip Vancaš (Sopron, 22. ožujka 1859 – Zagreb, 15. prosinca 1932) bio je arhitekta. Josip Vancaš studirao je na Visokoj tehničkoj školi u Beču 1876.–81., a zatim radio u atelieru F. Fellnera i H. Helmera u svojstvu crtača na projektima za neka kazališta, pa i za Hrvatsko narodno kazalište u Zagrebu. U tom ateljeu Vancaš je bio orijentiran na renesansni stil, što će mu kasnije naročito dobro doći u Sarajevu. Na poziv bosanske vlade dolazi 1883. u Sarajevo, gdje je proveo najveći dio života i bio vodeća ličnost u arhitekturi. Bio je neobično produktivan. Za vrijeme djelatnosti u Bosni 1883-1921. sagradio je 102 stambene kuće, 70 crkava, 12 škola, 10 banaka, 10 palača, 10 vladinih i općinskih zgrada, 6 hotela i kavana i izveo niz pregradnja. Kao zastupnik u bosanskohercegovačkom saboru podnio je 1911. rezoluciju o zaštiti spomenika kulture u Bosni i Hercegovini.

⁴ Karlo Paržik (češki: Karel Pařík) bio je češki arhitekt, rođen 1857. godine u selu Veliš pokraj grada Jičina, u Kraljevini Češkoj, tada dijelu Austrijskog Carstva. Umro je u Sarajevu 16. lipnja 1942. godine. Završio je Akademiju likovnih umjetnosti, gdje je studirao arhitekturu i građevinarstvo. U Sarajevo je stigao s 26 godina i ondje djelovao gotovo šest desetljeća. Posebno se zalagao za očuvanje povijesne jezgre grada te je predlagao urbanistička rješenja za širenje Sarajeva od Koševa prema Sarajevskom polju. Radio je i u Dalmaciji, Zagrebu i Beogradu, dok je u Sarajevu ostvario niz značajnih projekata. Nakon smrti njegova sina Marijana, jedini preživjeli član obitelji ostao je unuk Emil Paržik, koji i danas živi skromno jer je obitelji nakon Drugoga svjetskog rata oduzeta imovina od strane komunističkog režima. Karlo Paržik ostavio je dubok osobni pečat i dao velik doprinos urbanizaciji i arhitektonskoj preobrazbi Sarajeva u vrijeme austrougarske vladavine. Zgrada Zemaljskog muzeja je najznačajnije djelo arhitekta Karla Paržika.

Paržika predstavljaju novost u BiH po dispoziciji i oblikovanju građevine. Tako su izgrađeni mnogi samostani, crkve, đački konvikti i dr. Sredinom šezdesetih godina komunističke vlasti mijenjaju taktiku prema Crkvi, počinju dopuštati gradnje sakralnih objekata. Od tada će se franjevci posvetiti većoj graditeljskoj aktivnosti i umjetničkom opremanju crkvenih prostora. Do 1991. izgrađeno je 30 novih župnih crkava, 90 filijalnih i veći broj manjih kapela. Izgrađeni su novi samostani, podignut je niz župnih kuća i vjeronaučnih dvorana. Poslije 1996. u izgradnji su uglavnom nove župne crkve na mjestima gdje su bile prije rušenja u zadnjem ratu.⁵

Stara župna crkva sv. Petra i Pavla u Tuzli – Dolnjoj Tuzli

Dolnja Tuzla leži na rijeci Jali. Od sjevera prema istoku ograđuje je brdo Trnovac, a od juga prema zapadu brdo Orašje. Na zapadnoj strani brda Orašje nekada se uzdizala bijela katolička crkva posvećena sv. Iliji, čije su zidine danas srušene sa zemljom. Mjesto na kojem je bila ta crkva još i danas nosi ime Ilinčica.⁶ U sredini Dolnje Tuzle na najljepšem mjestu uzdiže se okrugla glavica na kojoj je nekada svojom ljepotom kitila grad katolička crkva sv. Petru Apostolu posvećena ujedno s franjevačkim samostanom. Kada je ovaj samostan nastao, burna vremena ne ostaviše nam podataka, ali je svakako postojao prije 1570. godine kada pobjegoše fratri iz Dolnje Tuzle u Modriču od turskog progonstva. Gonzaga govori da su ga 1580. godine Turci zapalili /BatinićDJ.fr.II, 57/, ali fratri ga opet sagrađiše nedugo nakon toga. Koliki je bio ovaj samostan svojom visinom i veličinom to ne znamo, samo znamo iz putopisa o. fra Pavla Istranina iz Rovinja, koji je godine 1640. kao generalni povjerenik vizitirao franjevačku redodržavu, i u svome putopisu veli o Dolnjoj Tuzli: „(...) Grad ovjenjen zelenim voćem i okićenim brežuljcima; a samostan je bio okružen sa tri strane kućama, u njemu su bile cigle četiri sobice, i bio je priličniji špilji nego li ljudskom stanu, tako, da u sred najvedrijeg dana trebalo je užeci svieću da bi se vidjelo u njemu hoditi. Crkva je bila malo udaljena od samostana, na jednom okruglom brežuljku, koji je gospodario svojom ljepotom u gradu. Crkva je imala iz nutra u naokolo korone – pjevališta – ne toli za pjevanje koli za to, da bi mogla veći broj naroda zauzeti. Oltar veliki bijaše posve krasan te je svojim veličjem ulievao osobitu pobožnost u duh čovječji.”⁷

Turci su mrzili crkve i samostane te su ih rado palili, o čemu nam svjedoči i fra Pavao, koji u svome putopisu navodi da su dotad, tj. prije njegove svete vizite,

⁵ Anđelko Barun, *Nav. dj.*, str. 487.

⁶ Fra Stjepan Ikić, *Povjestne crte o Tuzli*, za tisak priredio Marko Matolić, Orašje: Centar za kulturu Orašje, Orašje, 2023. str. 59.

⁷ Fra Stjepan Ikić, *Nav. dj.*, str. 63-65.

muhamedanci više puta pokušali razoriti crkvu i samostan. No svaki je put prevelika Božja providnost odvrtila te udarce namijenjene katolicima i njihovim fratrima. Među crkvom i samostanom koje je spomenuti otac pohodio, bio je zvonik zasebno sazidan od cigle, na kojem se nalazilo zvono koje je ujedno otkucavalo i sate, premda sasvim neuredno. To nam pokazuje u kakvom su progonstvu i siromaštvu tada živjeli tuzlanski fratri. Samostan im je bio vrlo malen i taman, ali je podnio vrlo velika progona pred licem Gospodnjim, od kojih neka odšutjesmo, neka ćemo spomenuti, a neka nisu ni zapisana.⁸

Mnogi od fratara bijahu na komade isječeni, mnogi u turskim tamnicama od gladi i udaraca pogidoše, a mnogi još u tamnicama čame, kako pisa u Rim bosanski provincijal fra Mijo Radinić dne 14. lipnja 1686. Ovo isti svojim tužbenim dopisima u Rim potvrdiše bosanski gvardijani i župnici, tužeći se, da su im crkve orobljene, a mnoge i razrušene /Batinić Dj. fr. St 162-163/.⁹ Fratri ne mogoše više podnositi progone i globe, ostaviše samostan u Dolnjoj Tuzli i razbježaše se po kršćanskim kućama. Ali vidjevši da progonstvo ne umanjuje, iseliše se iz Bosne 1705. u nadi opet se vratiti ako sloboda procvate. Turci odmah po odlasku fratara samostansko zemljište i druga dobra nepravedno sebi prisvojiše. Na onoj krasnoj glavici, gdje je upravo ležala crkva i samostan Turci sagradiše tvrđavu, oko godine 1740.¹⁰ prethodno porušiše samostan i crkvu, a zvonik sa satom i zvonom ugradiše u tvrđavu.¹¹ Tvrđava je postojala do 1891. kada je srušena, a mjesto nje općina usadi kameniti stup sa sve četiri strane napisan jedan te isti tekst, i to latinicom, ćirilicom, goticom i turskim pismom:

„Na ovome mjestu stajaše tvrđava, koja je po narodnom predavanju građena godine 1740. porušena pod proslavljenom vladavinom Njegova Veličanstva Franje Josipa I i pod upravom ministarstva za Bosnu i Hercegovinu Benjamina Kallay-a od Nagy Kallote te dozvolom poglavara zemaljske vlade generala konjaničtva Jovana baruna Appel-a, te je ovo mjesto predato u vlasništvo gradskoj općini Dolnjo-tuzlanskoj...“

Ovo mjesto je prozvano Apleov trg, danas nosi naziv Trg Slobode.¹²

Tek kasnije pod upravom Austro-ugarske temelji crkve sv. Petra u Tuzli su blagoslovljeni 1. kolovoza 1893. godine. Tadašnje općinske vlasti nisu dopustile gradnju na onoj lijepoj glavici, gdje se nekoć nalazila crkva, a pretpostavlja se da je to

⁸ Fra Stjepan Ikić, *Nav. dj.*, str. 65-67.

⁹ Fra Stjepan Ikić, *Nav. dj.*, str. 67.

¹⁰ Fra Stjepan Ikić, *Nav. dj.*, str. 81.

¹¹ Fra Stjepan Ikić, *Nav. dj.*, str. 83.

¹² Fra Stjepan Ikić, *Nav. dj.*, str. 81.

područje iza stare općine. Umjesto toga, nakon izvjesnih pritisaka lokalnih vlasti, svećenici su bili prisiljeni novu crkvu podići na neprikladnom zemljištu u udubljenju močvarnog i niskog dijela terena.

Dužina crkvene šupljine je iznutra od krstionice do prezbiterija¹³ 25,50 m, širina 11,50 m, prezbiterij 4,50 m, sakristija 4,80 m, visina crkvenog zida 9 m, visina zvonika do na vrh križa 35,50 m. Inženjer Mihanović ostavio je na crkvi dvojna vrata, no okružni mjernik je dao zadnja zazidati pa se ista moralo opet otvarati.¹⁴

Poduzetnik Kordinjano je gradnju brzo izveo za samo dva mjeseca te je župnik zamolio nadbiskupa dr. Josipa Stadlera¹⁵ da ju dođe posvetiti na blagdan sv. Franje Serafskog. Bit će posvećena prvaku apostolskom sv. Petru, nebeskom zaštitniku ove župe otkako se za nju zna.¹⁶

Profesor crkvene umjetnosti, svećenik Johann Graus, načinio je nacrt za oltar. Kada je došao nacrt oltara, to je prema uputi tuzlanskog inženjera Rischera naručena iz Zvornika kamena ploča koju je tamo dao napraviti kapetan Štrepel. Ploča je prispjela u Tuzlu 27. 10. 1894., sam oltar došao je 1896. Harmonij¹⁷ je postavljen 1906., jaslice iz Münchena 1910., luster 1912., propovjedaonica od Stuflessera 1912., kip Srca Isusova 1913., a kipovi Majke Božje i sv. Ivana 1915. Nacrt pobočnog oltara koji je kasnije posvećen sv. Barbari zaštitnici rudara fra Stjepo je poslao u Sarajevo, a graditelj Vanceš ga je odobrio uz manje opaske.¹⁸

Crkva se našla u epicentru ubrzanog slijeganja zemljišta, tako da je osjetno oštećena i ispucala. Kako je prijetila opasnost da se uruši, oko nje su postavljeni razni

¹³ Prezbiterij je naziv za svetište u kršćanskim crkvama. To je dio crkve za klerike. Svojevremeno mu je da je od ostatka crkve ograđen posebnom ogradom (Bema, kanceli, septum, ikonostas, pričesna klupa) i da je obično za nekoliko stuba povišen od ostalog dijela crkve.

¹⁴ Ambrozije Benković, *Tuzlansko područje negda i sada*, HKD Napredak, Tuzla, 2021., str. 256.

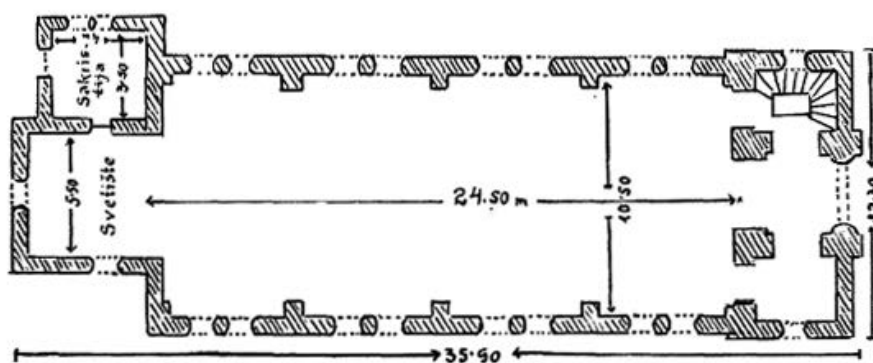
¹⁵ Josip Stadler (Slavonski Brod, 24. siječnja 1843. – Sarajevo, 8. prosinca 1918.), bio je Vrhbosanski nadbiskup i apostolski upravitelj Banjalučke biskupije, utemeljitelj Družbe sestara Služavki Maloga Isusa, kandidat za sveca, pisac nekih od prvih i veoma znatnih filozofijskih priručnika na hrvatskome u neoskolastičkome duhu. Umro je u Sarajevu u 75. godini života na blagdan Bezgrješnog začeća, 8. prosinca 1918. Njegov nasljednik je postao Ivan Šarić. Pokopan je u sarajevskoj katedrali. Na njegovu grobu, molio je papa Ivan Pavao II., 12. travnja 1997. prigodom posjeta Bosni i Hercegovini. Pokrenut je postupak da se proglasi blaženim i svetim, u Sarajevu 20. lipnja 2002.

¹⁶ Ambrozije Benković, *Nav. dj.*, str. 257.

¹⁷ Harmonij glazbalo s tipkama na kojemu se zvuk proizvodi titranjem slobodnih metalnih jezičaca pokretanih strujom zraka iz mijeha što ga puni svirač posebnim pedalima. Razvio se u XIX. st. Prototip nazvan orgue expressif izgradio je 1810. Gabriel-Joseph Grenié (1765–1837).

¹⁸ Ambrozije Benković, *Nav. dj.*, str. 258.

betonski i čelični obruči, zvani kontrafori, te stupovi stiskači, ali ni to nije ni malo pomoglo. Uz sve mjere opreza, skinut je i opasno nakrivljen toranj. Zbog toga je 1983., upravo na 90. obljetnicu njena postojanja zatvorena i potpuno uklonjena te je 1998., izgrađen novi Franjevački samostan i crkva sv. Petra i Pavla.¹⁹

Prilog 1. Plan stare župne crkve sv. Petra i Pavla u Tuzli

Prilog 2. Župna crkva sv. Petra i Pavla u Tuzli

¹⁹ Fra Josip Zvonimir Bošnjaković, *Svjedok jednog vremena*, Zagreb, 2005., str. 110.

Crkva sv. Petra i Pavla sa samostanom u Tuzli

Fratri su tražili od općine zemljište u centru grada na kojem bi mogli započeti izgradnju nove crkve. Iako su tadašnje vlasti otežavale proces, franjevci su bili ustrajni te su 1979. godine, od Općinskoga sekretarijata za prostorno uređenje, izgradnju stambenih i komunalnih poslova u Tuzli dobili urbanističku suglasnost, odnosno novu parcelu za crkvu i samostan na lokaciji koja im je odgovarala. Na prijedlog fratra Vjeka Bože Jarka, a sve u cilju smanjenja troškova za javni natječaj, Crkveno-građevinski odbor zatražio je od arhitekta Zlatka Ugljena²⁰ da im ponudi projekt. Ugljen je godine 1979. izradio tri idejna projekta koji su kroz makete bili predloženi naručiteljima u veljači 1980. godine te je tada izabran projekt „model trokut“.²¹

Izgradnja kompleksa započeta je u rujnu 1983. godine donacijama župljana, pod patronatom tadašnjeg gvardijana fra Josipa Zvonimira Bošnjakovića. Nakon izgradnje rađene su i neke manje izmjene u sklopu samostana koje nisu dio projektnog nacrta. Ulazni dio kompleksa čini trg koji vodi do crkve trapezoidnog tlocrta. S lijeve je strane ulaznog trga zvonik, oko kojega se nalazi vrt te je tu smješten prostor za Križni put. U tom prostoru nalazi se i kapelica čiji ulaz ima oblik latinskog križa. S desne se strane crkvenog objekta nalazi drugi Križni put koji dijeli crkvu i oratorij.²² U južnom dijelu kompleksa, iza crkve, smješten je samostan zakrivljenog tlocrta koji gleda na drugu stranu parcele i izlazi na put. U sklopu kompleksa, točnije između samostana i crkve, postoji i unutarnja kapela za svećenike, koja ima oblik križa. Motiv križa apliciran je na brojnim mjestima i predmetima u crkvi, ali i izvan nje. Armiranobetonski zvonik visine 30 metara sa zapadne strane izrasta iz crkvenog kompleksa, a istočnim se dijelom spušta na tlo, ima tri zvona s lijeve strane crkve i pokriven je metalnom oplatom na kojoj je križ. Istočni i zapadni zidovi zvonika ukrašeni su utisnutim izbočenim križevima u različitim dubinama i istaknutim stupnjevitim oblicima. Krov crkve ima oblik okrnjene piramide s izrazitom kosinom na sjevernoj strani, koja je ostakljena na vrhu.²³

Grad Tuzlu zaobišla su ratna razaranja devedesetih godina 20. stoljeća, zbog čega su crkva i samostan, kao i samostanski arhiv i zbirka umjetnina, ostali sačuvani. U

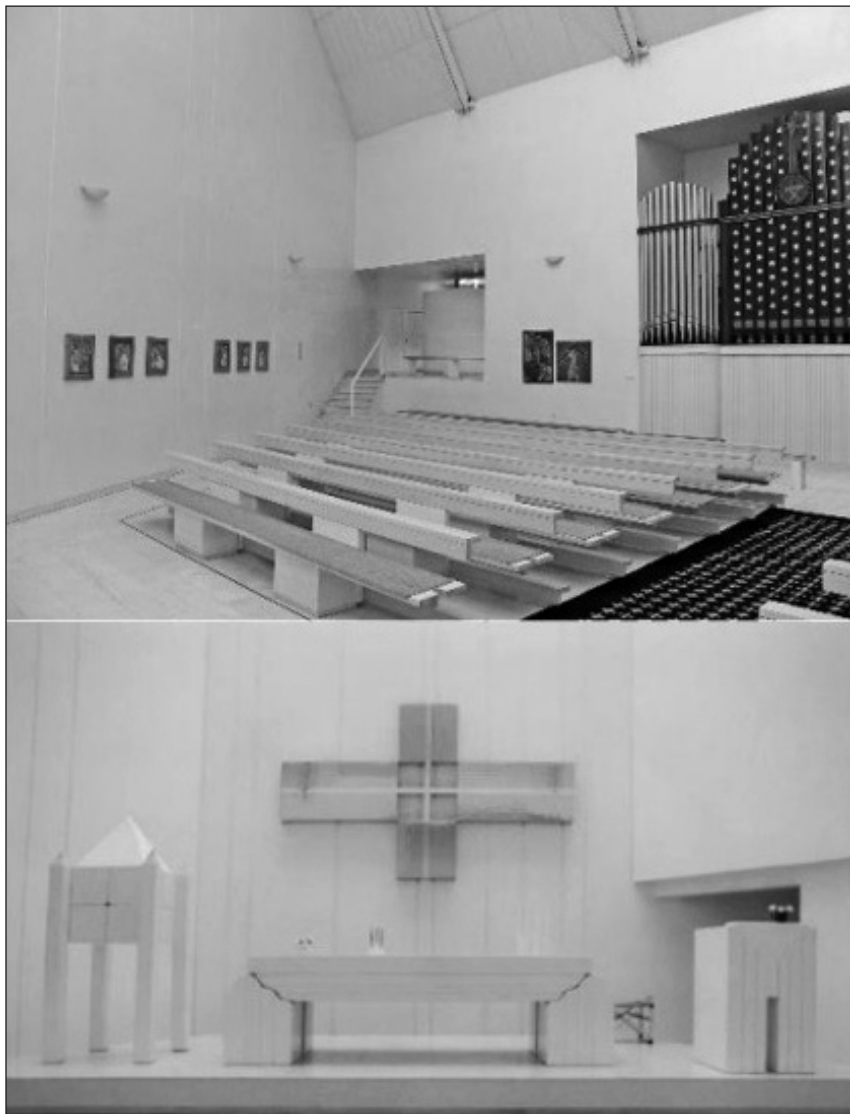
²⁰ Zlatko Ugljen je jedan od najpriznatijih bosanskohercegovačkih arhitekata današnjice. Rođen je u Mostaru 1929. godine. Diplomirao je na Tehničkom fakultetu, arhitektonski odsjek. Radio je kao redovni profesor na Arhitektonskom fakultetu i Akademiji likovnih umjetnosti u Sarajevu.

²¹ Fra Josip Zvonimir Bošnjaković, *Nav. dj.*, str. 114.

²² Oratorij u Katoličkoj crkvi označava posebno posvećeno ili blagoslovljeno mjesto za molitvu i bogoslužje, koje nije isto što i župna crkva. Riječ dolazi od latinske riječi “orare” – moliti.

²³ Fra Josip Zvonimir Bošnjaković, *Nav. dj.*, str. 116.

sklopu samostana, pored molitvenog prostora, nalazi se Galerija Kristian Kreković, koja je otvorena 2006. godine, također prema nacrtu Zlatka Ugljena, a u kojoj se održavaju izložbe, uglavnom bosanskohercegovačkih umjetnika.²⁴

Prilog 3. Prikaz molitvenog prostora s klupama i ispovjedaonicom i oltarni prostor Crkve sv. Petra i Pavla sa samostanom u Tuzli

²⁴ Fra Josip Zvonimir Bošnjaković, *Nav. dj.*, str. 117.

Prilog 4. *Crkva sv. Petra i Pavla sa samostanom u Tuzli*

Prilog 5. *Crkva sv. Petra i Pavla sa samostanom u Tuzli pogled iz zraka*

Župna crkva u Breškama

Diferenciranje župne crkvene strukture praćen razvojem župne infrastrukture i duhovnog života počinje krajem osmanske uprave u ovim krajevima, proglašenjem župe Breške. Ova faza u nastajanju novih župnih središta praćena izgradnjom novih crkava i drugih crkvenih objekata, dovršava se u vrijeme austrougarske uprave izgradnjom crkava u Morančanima i Breškama, a kasnije i u Tuzli. Sadašnja crkva na Breškama izgrađena je 1890. godine. Prvobitnim projektom predviđena je znatno veća crkva s dva tornja, ali zbog preskupe gradnje od toga se odustalo. Ipak i pored te graditeljske redukcije objekt crkve je dobio i zadržao svoju stilsku prepoznatljivost, a posebno svoj graditeljski i pejzažni identitet u kome posebno dominira funkcija prostornog markera. Sedamdesetih godina 19. stoljeća podignuta je, a 1918. obnovljena i župna kuća nešto dalje od crkve.²⁵

Objekt crkve ima podužnu, naglašenu formu, bez izrazitih podjela prema dužini, dakle po vanjskim gabaritima identična je svojoj formi iz 1890. kada je podignuta. Po vremenu nastanka (period Austro-Ugarske) tipološki spada u veću skupinu sakralnih objekata (crkava i kapela) koje su sagrađene u tom periodu. Njihova unutrašnjost je jednostavno zamišljena, izražen je samo oltarski prostor s apsidom²⁶ i podnožjem zvonika. Iako se oni naslućuju na čeonj strani fasade, gdje podjelu vrši bočno utvrđeni središnji zvonik, nema izražene bočne brodove.²⁷ Sasvim je sigurno da crkva nije pretrpjela značajne izmjene prije prve rekonstrukcije 1962. godine. Dakle, zadržan je izvorni i prvobitni pseudoklasicistički²⁸ stil gradnje.²⁹

U prezbiterijalnom, oltarskom dijelu crkve na kružnoj (apsidalnoj) površini iza leđa oltara oslikana su tri vitraja s tematskim sadržajima na teme: Kristovo rođenje, Raspeće i Uskrsnuće.³⁰ Na glavnom oltaru nalazio se tipski kip Gospe (sada u crkvenoj lađi, desno od prezbiterija), naručen u nekoj od likovnih radionica, možda u

---

²⁵ Mijo Franković, *Župa Breške*, Breške, 2009., str. 84.

²⁶ Apsida je sveti dio crkve iza oltara, najčešće polukružnog oblika, namijenjen liturgiji i simbolički označava "istočni smjer" - Kristov dolazak.

²⁷ Bočni brodovi su paralelni prolazi uz glavni brod crkve, namijenjeni kretanju i smještaju oltara/kapela, te doprinose veličini i funkcionalnosti crkve.

²⁸ Pseudoklasicistički stil gradnje crkve označava arhitektonski stil koji se pojavljuje u 19. i početkom 20. stoljeća, kada se graditelji vraćaju oblicima i načelima klasicizma (antičke Grčke i Rima, te renesanse), ali ih ne oponašaju u izvornom smislu nego ih stiliziraju, kombiniraju i pojednostavljuju - pa se zato koristi prefiks "pseudo" (kao „prividni“, „imitacija“).

²⁹ Mijo Franković, *Nav. dj.*, str. 87.

³⁰ Mijo Franković, *Nav. dj.*, str. 93.

tirolskoj, kakvi su rađeni i za druge crkve u Bosni. Istoga podrijetla su i kipovi Krista, sv. Josipa, sv. Franje i sv. Ante – svi raspoređeni u crkvenoj lađi. Unutarnje umjetničko uređenje crkve započelo je sredinom 80-ih godina. Župnik fra Ivan Marić pozvao je kipara Zdenka Grgića.³¹ Povjerio mu je cjelokupno uređenje unutrašnjosti crkve. Budući da je zidana kamenom, Grgić se odlučio sa zidova ukloniti žbuku i osloboditi grubo tesani kamen. Vodoravnom bijelom reljefnom trakom podno prozora, u glavnoj lađi i apsidi, raščlanio je velike zidne plohe. Uklonio je drvenu galeriju iznad glavnoga ulaza koja je bila izvan namjenske uporabe i djelovala je kao strano tijelo. Izveo je potom arhitektonske korekture da bi istaknuo lukove. Tako su uslijedile arhitektonske korekcije nadvratnika i završnih lukova prozora koji su bili, iz nejasnih razloga, zazidani i završavali ravnim crtom. Dao je da se gornji zazidani dijelovi prozora otvore tako da su završavali u formi blago slomljenih lukova koji asociraju na gotiku. Izuzevši prozorske, svi ostali lukovi u crkvi su polukružni. Najveći je „trijumfalni” luk iznad ulaza u prezbiterij, a osobito se atraktivno doimaju lukovi u ulaznom dijelu crkve pred glavnim portalom, gdje su dva viša postranična luka i jedan niži između njih kroz koji se prolazi prema izlaznim vratima. Kiparu Grgiću je povjereno i likovno rješenje cijeloga prostora. Godine 1986. izveo je oltar u drvu te tri vitraja u prezbiteriju s kristološkim temama (Rođenje, Raspeće i Uskrsnuće). Istodobno radi tri reljefa u bakru (100 x 200 cm) na svakom po dvije teme: Krštenje na Jordanu i Judina izdaja, Izlječenje slijepca i Emaus, Bijeg u Egipat i Isus s djecom. Reljefi su postavljeni na lijevom zidu crkve u frizu ispod prozora. Na suprotnom zidu 1987. postavljen je križni put, reljefi u drvu. Postaje su rađene u trima odvojenim plohama i to na njihovoj donjoj polovici, dok su na gornjoj odabrane biblijske teme: Povratak izgubljenoga sina, Propovijed na gori, Izbor učenika... Grgićevi likovi na reljefima su u stiliziranoj i reduciranoj formi, ali čitljivi, asociraju na reljefe i likove u romanici.³²

Uži lokalitet na kome je situirana crkva je ravna travnata površina obrasla lipama u drvorednoj formi s obje strane crkve. Na jednom dijelu ulazne površine u crkvu postavljen je višebojan geometrizirani cvjetni scenarij, a na lijevoj strani ispred crkve nalazi se suvremeni kip autora Zdenka Grgića, na temu uskrsnuća.³³

³¹ Zdenko Grgić, kipar (Kandija kod Bugojna, 1927. – Split, 2007.). Diplomirao je na Akademiji primijenjenih umetnosti u Beogradu (1953.). Zajedno s Nadom Pivac, Mersadom Berberom, Muhamedom Karamehmedovićem, Borom Aleksićem... Utemeljitelj je Akademije likovnih umjetnosti u Sarajevu (1972.), gdje je bio profesor do svoga umirovljenja. Dobitnik je više nagrada i priznanja. Radio je skulpture u kamenu, bronci i drvu, mozaike, vitraje, reljefe u drvu, bakru i bronci. Radio je u najmanje 27 crkava Bosne Srebrene: Breške, Ovčarevo, Plehan, Sarajevo, Guča Gora, Foča, Koraće, Svilaja i dr.

³² Svjetlo riječi, posjećeno 20. rujna 2025. URL: <https://www.svjetlorijeci.ba/crkva-u-breskama-2/>

³³ Mijo Franković, *Nav. dj.*, str. 87.

Prilog 6. Crkva u Breškama

Prilog 7. Tri vitraja s tematskim sadržajima na teme:
Kristovo rođenje, Raspeće i Uskrснуće u Crkvi u Breškama

Župna crkva u Drijenči

Na temelju dekreta br. 617/86. Nadbiskupskog ordinarijata vrhbosanskog u Sarajevu, 12. lipnja 1986. ustanovljena je župa Drijenča odvajanjem od prostrane župe Breške.³⁴ Godine 1969. zalaganjem tadašnjega brežakoga župnika, na mjestu stare drvene kapele izgrađena je zidana crkva s manjim zvonikom, koja je teško oštećena tijekom zadnjega rata. Za staru crkvu, koja je bila na mjestu današnje, građevinski materijal skupljao se od 1925. do 1927. Tadašnji župnik u Breškama fra Peregrin Brković odlučio je u Drijenči sagraditi prvo školu pa tek onda crkvu. I dan-danas pamti se njegova izjava: „Kad se sagradi škola, bit ćete pametniji pa ćete onda lakše sagraditi crkvu“. Sadašnja crkva izgrađena je za samo dvije godine, 1997-1999., u prvom redu zalaganjem pokojnog župnika fra Marka Kobaša i dobrovoljnim radom svih župljana i župljanki domaćica, a napose financijskom pomoći Drijenčana iz inozemstva. Tako je u jednom teškom vremenu izrastao ovaj jedinstveni spomenik vjere i ljubavi, po mnogo čemu posebnog etnikuma majevičkih Hrvata-katolika.³⁵

Samo crkveno zdanje po svojim kulturno-graditeljskim značajkama pripada tzv. tranzicijskoj arhitekturi, a po umjetničkim obilježjima je na granici stilizirane neoklasicističke crkvene gradnje koja ne pruža ili ne dopušta nikakvu originalnost arhitektonskog izraza. Zahvaljujući impresivnom, zadivljujuće lijepom i privlačnom majevičkom krajoliku u kojem je smještena, crkva izgleda vrlo slikovito jer je arhitektonski stopljena s neposrednim zemljopisnim okruženjem.³⁶

Na prozorskim otvorima u apsidi crkve postavljena su dva vitraja akademskog slikara Đure Sedera:³⁷ sv. Franjo i sv. Anto (300x100 cm). Između njih svoje mjesto nalazi križ (260x210 cm, korpus 215x115 cm) izrađen u drvetu, rad akademskog kipara Mile Blaževića.³⁸ Akademaska slikarica Blaženka

³⁴ Grupa autora, *Drijenča zavičaj u riječi i slici*, Drijenča, 2009., str. 69.

³⁵ *Drijenča zavičaj u riječi i slici*, Nav. dj., str. 75.

³⁶ *Drijenča zavičaj u riječi i slici*, Nav. dj., str. 76.

³⁷ Đuro Seder (Zagreb, 29. studenoga 1927. – Zagreb, 2. svibnja 2022.), hrvatski slikar, pjesnik i akademik. U slikarskim mu djelima prevladavaju teme religioznog sadržaja. Studirao je na Akademiji likovnih umjetnosti u Zagrebu. 1951. je diplomirao u klasi profesora Antuna Mezdjića. Specijalizirao je slikarstvo kod prof. Marina Tartaglie. Na ALU u Zagrebu bio je redovitim profesorom od 1981. godine.

³⁸ Mile Blažević, kipar (Vrlika, 1954.). Diplomirao je na Akademiji likovnih umjetnosti u Zagrebu (1984.). Radi skulpture i reljefe u bronci, drvu i terakoti te liturgijske predmete (kaleži, patene) u srebru. Dobitnik je više nagrada i priznanja. Radio je za niz franjevačkih crkava: Petrićevac, Drijenča, Sarajevo, Rama, Podsused, Sesevska Sopnica.

Salavarda³⁹ na zidnim je plohama ispred prezbiterija izradila dva mozaika u umjetnom kamenu: Uskrsnuće i Krštenje na Jordanu (300x175 cm). Premda su postaje formatom malene, jačina kolorita i dubina umjetničkog izraza čine ih posebnim, iako je tehnika mozaika po sebi vrlo zahtjevna, osobito kada se radi o malom formatu. Tako je čudesni spoj umjetničkog, religioznog i lijepog ostvaren i ovdje.⁴⁰

Prilog 8. *Župna crkva u Drijenči*

---

³⁹ Blaženka Salavarda (Knešpolje, Bosna i Hercegovina, 1960.) diplomirala je slikarstvo na ALU u Zagrebu 1986. u klasi prof. Đure Sedera. Izlagala je mozaike uglavnom u sakralnim prostorima Hrvatske i Bosne i Hercegovine. Sudjelovala je na mnogim samostalnim i skupnim izložbama.

⁴⁰ *Drijenča zavičaj u riječi i slici*, Nav. dj., str. 79.

Prilog 9. *Unutrašnjost župne crkve u Drijenči*

Crkva sv. Ante Padovanskog u Lukavcu

Pored dominirajućeg trenda moderne arhitekture bila je prisutna i struja takozvane „historicističke inercije“⁴¹. Karl Paržik, uz Josipa Vancaša najznačajniji stvaralac iz austrougarskog stvaralačkog perioda, potpuno se oglušio o pojavu novih trendova u arhitekturi nakon završetka Prvog svjetskog rata i ostao vjeran stilskom izrazu, gdje je postigao zapažene rezultate. U tom duhu projektira i Crkvu sv. Ante Padovanskog 1928. godine u Lukavcu, koja je izvedena do 1930. godine od strane građevinskog poduzeća iz Tuzle, vlasnika Florijana Straussa. O Paržikovoj stilskoj dosljednosti

⁴¹ Struja historicističke inercije u arhitekturi odnosi se na tendenciju da se prilikom izgradnje novih objekata ili obnova postojećih objekata koriste stilovi i elementi iz prošlih historijskih perioda umjesto da se razvija originalan i suvremen dizajn. Ova struja u arhitekturi često ima za cilj očuvanje tradicije i kontinuiteta s prošlošću, što može rezultirati da se arhitektonske forme i stilovi koji su bili popularni u određenim povijesnim periodima ponekad koriste neproporcionalno ili bez konteksta u suvremenom vremenu.

u tom periodu svjedoči i prethodno izvedena historicistička Crkva Majke Božje u Olovu iz 1925. godine.⁴²

Nakon izvedbe Crkve sv. Ante Padovanskog u Lukavcu Paržik u istom duhu izvodi i Crkvu sv. Josipa u Sarajevu 1935. godine. Historicistički objekt izveden u Lukavcu se razlikuje od pomenutih crkvi u Olovu i Sarajevu po tome što je rađen u dosljednoj zidanoj konstrukciji primjerenoj historicističkoj arhitekturi. Prethodne dvije crkve su izvedene u armirano-betonskoj konstrukciji. U stilskom pogledu crkva u Lukavcu je najbližnja prethodno izvedenoj crkvi u Osovi⁴³ iz 1926. godine. Pogotovo se tu misli na kompoziciju volumena i motiv arkada ispod strehe sa produženim trakama niz fasadu. Izvedba crkve je, također, predstavljala posljedicu privredno-industrijskog razvoja Lukavca iz prethodnog perioda. Nadbiskup Josip Stadler je 1910. godine, odobrio osnivanje župe u Lukavcu posvećene Sv. Anđelu čuvaru. Godine 1932. godine, župa mijenja ime u Sv. Ante Padovanskog, po kojem je nazvana novo-izgrađena crkva. Crkva je izgrađena po Paržikovom nacrtu bez obzira što su već postojali nacrti Josipa Vancaša iz 1909. godine. Pored crkve, u okviru istog kompleksa, 1928. godine je izvedena i župna kuća daleko manje spomeničke vrijednosti. Nacrti kuće su izvedeni od strane Florijana Straussa iz Tuzle.⁴⁴

---

⁴² Grupa autora, *Kulturno-historijsko i prirodno naslijeđe općine Lukavac*, Lukavac, 2015., str. 208.

⁴³ Župa Osova osnovana je 1673., nalazi se na području općine Maglaj.

⁴⁴ Grupa autora, *Kulturno-historijsko i prirodno naslijeđe općine Lukavac*, Nav. dj. str. 209.

Prilog 10. *Crkva sv. Ante Padovanskog u Lukavcu*

Crkva Presvjetlog Srca Isusova u Brčkom

Današnja župa Brčko osnovana je 1861., kao mjesna kapelanija odvajanjem od župe Zovik, od kada se vode matične knjige. Prvobitni zaštitnik župe bio je Sv. Mihovil arkandel, a danas je Presveto Srce Isusovo. Izgradnja prve katoličke crkve u Brčkom započeta je 1883., a dovršena 1885. godine. Ova crkva je nazvana crkvom sv. Mihovila arkandela. U prvom svjetskom ratu crkva je teško stradala, kao i župni dvor, a nova crkva je izgrađena 1933. godine, po projektu Karla Paržika. Paržik je uradio dvije projektne varijante za ovaj objekt, ali nacrti nisu sačuvani. Godine 1934. dograđena je i druga sakristija. Crkva je blagoslovljena 14. oktobra 1933. godine, kada i

dobiva naziv crkva Presvetog Srca Isusova. Crkva je izgrađena pored stare crkve sv. Mihovila. Projektirajući crkvene građevine Paržik rješava tlocrtne dispozicije u okvirima osnovnog historicističkog koncepta kao jednobrodne ili trobrodne građevine.⁴⁵

Na crkvi u Brčkom dosljedno je realizirana varijanta u kojoj su na prednjoj fasadi očigledni utjecaji „hensenovske“ kompozicije, a ostali volumeni (bočni brodovi, apside i sakristije) riješeni su na novi način. Historicistički pristup prisutan je u raščlanjivanju fasada i oblikovanju otvora, a originalno odstupanje uočava se u oblikovanju nekih detalja. Ova građevina, žbukane fasade, najbogatija je po plastičnoj dekoraciji od svih Paržikovih objekata iz ovog perioda.⁴⁶

Graditeljska cjelina sastoji se od: Crkve Presvijetlog Srca Isusova, župnog dvora i pomoćnog objekta s crkvenim dvorištem. Crkva Presvetog Srca Isusova prostorno je koncipirana kao trobrodna (sa centralnim brodom višim u odnosu na bočne brodove) zasvođena bazilika s polukružnom oltarskom apsidom. Crkva u dispozicionom smislu ima: glavni brod s narteksom,⁴⁷ krstionicu postavljenu lijevo od ulaza, dok se desno od ulaza nalazi stubište za toranj i korsku galeriju iznad nartekse, naos, bočne brodove, prostor svetilišta – oltar, iznutra polukružne osnove, dok je s vanjske strane pravokutnog oblika i dvije sakristije. Crkva je orijentirana sjeverozapad-jugoistok po dužoj osi. Dimenzije građevine su 33,60 x 16,30 m, s tim da je frontalna fasada nešto šira zbog isturenog dijela tornja, dimenzije 17,20 m. Pomoćni, bočni ulaz je smješten na jugozapadnoj fasadi objekta. Toranj zvonika je postavljen bočno (desno jugozapadno) od glavnog ulaza i u osnovi je kvadratnog oblika.⁴⁸

---

⁴⁵ Stećak, Časopis za kulturno naslijeđe i stvaralaštvo, broj 1, Brčko, 2017., str. 5.

⁴⁶ Stećak, Nav. dj., str. 6.

⁴⁷ Uzdužni glavni prostor crkve (glavni brod) na početku ima ulazno predvorje “narteks”, koje služi kao prijelaz u sakralni prostor.

⁴⁸ Stećak, Nav. dj., str. 7.

Prilog 11. *Crkva Presvjetlog Srca Isusova u Brčkom*

Prilog 12. *Unutrašnjost crkve Presvjetlog Srca Isusova u Brčkom*

Župna crkva u Zoviku

Na malom brdu u blizini Brčkog maloj i tijesnoj crkvisi staroj preko stotinu godina, izvedenoj od lokalnih dundera/nadničara, došao je kraj. Bila je potrebna nova, suvremena i prostrana crkva, na istoj lokaciji. Na terenu je bilo moguće graditi novi objekt par godina uz zadržavanje starog, u kojem su se u tom vremenu izgradnje okupljali vjernici na misnom slavlju. Tijekom godinu-dvije sazrelo je uvjerenje da crkvicu treba popraviti i zadržati kao memoriju, nasljeđe i dobrodošlu u dane male posjete vjernika, pogotovo u vrijeme velikog snijega. Izgrađena nova crkva, pored neophodnih prostora – prezbiterij sa sakristijom, klupama za vjernike, krstionicom i galerijom za kor, ima i prostran ulazni trijem, uobičajen pri izgradnji džamija u okruženju, čime je stvoren prirodno širok prelaz iz vanjskog svijeta u posvećeni ambijent crkve. A trijem vjericima služi da se prije ili poslije mise okupe u druženju bilo da je nesnosna vreliina ili vrijeme kiša i snježnih padavina. Unutrašnjost crkve, fratarski skromna, komponirana je parafraziranim betonskim kontraforama⁴⁹ i toplom teksturom opeke kao oblogom zidova. Oblikovni koncept ovog sakralnog objekta bio je raskid s tradicionalnim u cilju stvaranja novog, suvremenog izraza. Na postavkama purizma i romanskih asocijacija crkva u Zoviku je trijemom izvučena u prostor, dok se zvonik, izvan crkvenog gabarita, geometrijskom konstrukcijom s triforama i kvadriforama⁵⁰, koje asociiraju na romaniku, doima kao olakšani dematerijalizirani sistem konstrukcije u odnosu na svoje povijesne prethodnike.⁵¹

---

⁴⁹ Kontrafora (kontra- fortis (sila): oprečna, suprotstavljena sila; eng. counterfort/buttress, fra. contrefort), potporanj ili upornjak, je element u arhitekturi, građen usuprot zidu ili uz zid, koji služi za podupiranje ili ukrutu zida i drugih arhitektonskih elemenata. Iako se najčešće povezuju s gotičkom arhitekturom, kontrafore su uobičajena pojava u povijesti graditeljstva, najčešće kao jednostavni istaci koji podupiru bočni pritisak sila konstrukcije krovova i svodova.

⁵⁰ Kvadrifora (od talijanskog: quadrifora) tip je prozorskog okna okomito podijeljenog na četiri jednaka dijela - stupom, pilonom ili na neki drugi način. Svaki je dio nadsvodjen lukom, a ponekad i cijela trifora jednim dodatnim lukom, pri čemu se u prostoru između četiriju manjih lukova i velikog luka često nalaze dekorativni elementi. Kvadrifore su se koristile znatno manje od monofora, bifora i trifora. Pojavile su se u doba romanike, a koristile i u razdoblju gotike i renesanse. Nakon toga gotovo su zaboravljene, a ponovno su se vratile u arhitekturu u 19. stoljeću, u vrijeme eklekticizma i ponovne popularizacije ranijih stilova (gotike i romanike).

⁵¹ Grupa autora, *Restarti-Arhitektura u Bosni i Hercegovini 1995-2010*, Sarajevo, 2010., str. 118.

Prilog 13. *Župna crkva u Zoviku*

Župna crkva u Ulicama

Župa Ulice, nedaleko od Brčkog, nastala je odvajanjem od župe Zovik, najprije kao kapelanija 1814., sa sjedištem u Goricama, Rajiću i od 1835., u Ulicama, da bi 1838. godine, bila proglašena župom. Godine 1837. u Ulicama je izgrađena kapela, koja je 1849. proširena i obnovljena. Godine 1870. na mjestu stare crkve izgrađena je nova, uz koju je 1887. podignut 26 m visok zvonik. Hrvatski drvorezbar Ivan Tordinac izradio je 1875. godine za tu crkvu tri oltara, za koje su potom nabavljeni kipovi Bl. Dj. Marije, Sv. Franje i Sv. Ante.⁵²

Na mjestu dotrajale župne kuće podignuta je nova 1898-1901. godine. Ona je služila svojoj svrsi sve do novijeg vremena, odnosno do 1971. godine, kada je izgrađena sadašnja župna kuća koja je u zadnjem ratu devastirana i teško oštećena. Njezina obnova započela je 1999., i trajala do 2004. godine. God. 1966-69. izgrađena je nova crkva (35x20,5 m) po projektu Franje Neidhardta⁵³, a zvonik po nacrtu Dragutina Antolkovića. Zvono težine oko 750 kg potječe iz 1924. godine.⁵⁴

⁵² Fra Josip Zvonimir Bošnjaković, *Nav. dj.*, str. 99.

⁵³ Franjo Neidhardt, hrvatski arhitekt (Zagreb, 14.01.1907. - Zagreb, 20.11.1984.), brat je arhitekta Juraja Neidhardta i otac arhitekta Velimira Neidhardta. Projektirao je maksimirski stadion s Vladimirom Turinom, Eugenom Erlichom i Borisom Magašem (1946/1964).

⁵⁴ Fra Josip Zvonimir Bošnjaković, *Nav. dj.*, str. 100.

U novije vrijeme crkva je bila umjetnički uređena. 1978. godine ak. slikar Josip Bifel⁵⁵ dovršio je nekoliko velikih zidnih i uljanih slika: Uskrsnuće (750x614 cm), Duhovi (750x256 cm), Gospa s narodom (750x256 cm), Sv. Franjo slavi Božić (ulje, 240x360 cm), Govor na Gori (ulje, 240x360 cm), te 14 postaja križnog puta. Prezbiterij je uređen po nacrtu D. Rakića. U crkvi se nalazio još i brončani križ Š. Vulasa, kip Sv. Ante u drvu I. Križanca te slika Sv. Leopolda od D. Runtića. U zadnjem ratu crkva je teško oštećena, a toranj potpuno miniran. Umjetnička djela koja su se nalazila u crkvi su također uništena. Nakon što je izrađen projekt, na mjestu devastirane crkve izgrađena je i nova crkva.⁵⁶

Prilog 14. Župna crkva u Ulicama

⁵⁵ Josip Bifel slikar (Zagreb, 27. XI 1933. – 5. VIII. 2018.). Podrijetlom je iz obrtničke obitelji. Studij je završio na Akademiji likovnih umjetnosti u Zagrebu (1954–1959), u klasi Lj. Babića. Radio je kao nastavnik likovnog odgoja u Osnovnoj školi Sesevski Kraljevac (1960/1961) i na Slikarskom odjelu Škole primijenjenih umjetnosti u Zagrebu (1961–1979). Od 1979. docent je na Pedagoškom odjelu Akademije likovnih umjetnosti u Zagrebu i prodekan za nastavu (1981). Na klasičan način ono u sebi integrira formu i sadržaj; ali sadržajna komponenta nema karakter “literarnosti”. Prisutnost pejzaža, ljudskog lika i građevnih objekata na Bifelovim slikama, uz poneki detalj poznatih stvari svakodnevne, ostavljaju dojam slikanja prema realnosti, ali je korelacija tih konstitutivnih elemenata kompozicije izrazito iracionalna i nadrealistična. Autentični koncept svoga egzistencijalističkog nadrealističkog slikarstva umjetnik ostvaruje suptilnim tonskim kromatizmom i individualnim rukopisom pastoznih i živo strukturiranih namaza.

⁵⁶ Fra Josip Zvonimir Bošnjaković, Nav. dj., str. 102.

Crkva svetišta Gospe od Anđela u Tramošnici Gornjoj

Na brdskoravničarskom području sjeveroistočne Bosne, koje omeđuju rječice Tinja i Tolisa, prostirala se nekada velika katolička župa Tramošnica.⁵⁷ Tramošnička župa veoma je stara, jer joj prvi spomen nalazimo prije više od tristo pedeset godina. Ona je u tim starim vremenima pripadala modričkom franjevačkom samostanu sv. Ilije iz kojeg su franjevci obilazili njezine vjernike. Neizravni spomen potječe iz 1623. u jednom izvještaju Rimu franjevačkog provincijala fra Marjana Pavlovića u kojemu se govori da Bosna Srebrena, kao samostalna franjevačka provincija, ima sedamnaest samostana i sedamdeset tri župe. Među župama modričkog samostana on navodi Slatinu, pod kojom se vjerojatno misli na Tramošnicu, kojoj je Slatina uvijek pripadala. Direktni spomen župe sa imenom Tramošnice datira iz 1653. u izvještaju biskupa fra Marjana Maravića, koji je pohodio modrički samostan i među tri njegove župe spominje Tramošnicu.⁵⁸

Iz 1816. navodi se podatak da je župnik župe Tramošnice fra Grgo Grgić, na brdu gdje je današnja crkva u Gornjoj Tramošnici, sagradio kapelu i novi župni stan. U dvorištu je sagradio štalu za konje, zasadio vinograd i razne voćke i šljive. Kad je župnikom postao fra Ambroža Matić 1831. sagradio je od masivnih dasaka novi i prostraniji župni stan sa pet soba, a u bašči je zasadio 50 stabala raznih voćaka i 1400 čokota vinove loze. Desetak godina kasnije fra Ambroža Matić sagradio je od solidnog drveta novu župnu crkvu dvadeset jedan lakat dugu i dvanaest lakata široku, u njoj podigao tri oltara, a povrh glavnoga oltara postavio je sliku Gospe od Anđela koju mu je poklonio prepozit đakovačke katedrale biskup Ivan Matizović.⁵⁹

Novu crkvu od solidnijeg materijala, vjerojatno cigle i kamena, podigao je 1868. župnik fra Marjan Semunović, o čemu je sačuvana kamena ploča s urezanim slovima na latinskom jeziku koja glasi: *Haec aedes sacra ad M. D. G. et B. Mariae V. sub titulo Angelorum vel de Portiuncula dicatae ex piis fidelium oblationibus cura et solitudine R. P. Mariani Semun ex def. et parochi surexit 1868.* U prijevodu to znači: „Ovo sveto zdanje na veću slavu Božju i Blažene Djevice Marije s naslovom od Anđela ili Porcijunkule nazvane, pobožnim darovima vjernika, brigom i marom mnogopoštovanog oca Marijana Semunovića eksdefinitora i župnika podiže se 1868.“ Novi župnik fra Blaž Petrović na zvonik crkve podigao je 1874. i zvono, za koje se govorilo da se na daleko čulo i da je imalo jako lijepi zvon. Najveće

⁵⁷ Franjo Kristić, *Tramošnički spomenar: Prigodom dvijestaobljetnice osnivanja župe (1802.-2002.)*. Tramošnica, 2002. str. 3.

⁵⁸ Franjo Kristić, *Nav. dj.*, str. 23.

⁵⁹ Franjo Kristić, *Nav. dj.*, str. 26.

građevinske radove poduzeo je domaći sin fra Ilija Čavarović, koji je s prekidima bio župnik u Tramošnjici 21 godinu. Fra Ilija je, dobivši dozvolu od austrijskih vlasti 1888. otpočeo smiono gradnju nove velike crkve u novogotskom stilu. Zidovi crkve i temelji bili su od masivnog kamena koji su Tramošnjani dozvolom austrijskih vlasti dovozili sa zidina tvrđave u Gradačcu.⁶⁰

Prilog 15. *Slika Gospe od Anđela*

---

⁶⁰ Franjo Kristić, *Nav. dj.*, str. 28.

Prilog 16. Stara crkva svetišta Gospe od Anđela u Tramošnici Gornjoj 1900. god.

Iste godine crkva je bila pokrivena, a sljedeće blagoslovljena i stavljena u djelomičnu upotrebu. Glavni oltar fra Ilija je poklonio fra Martin Nedić iz Tolise, i to onaj što je njemu darovao đakovački biskup Strossmayer od stare đakovačke katedrale. Crkva je bila jednobrodna, s desne strane imala je sakristiju, a kasnije je fra Bono Brkić dogradio sakristiju i s lijeve strane. Na uljepšavanju crkve radili su kasniji župnici, pa je fra Anto Lopandić 1923. povisio zvonik za 4,5 metra i nabavio novo zvono, jer su austrijske vlasti 1918. sa zvonika skinuli staro zvono i pretopili ga u top.⁶¹

Nakon izgradnje crkve fra Ilija Čavarović je otpočeo graditi i novi župni stan ili kućar i sagrađio ga 1892. Zgrada je bila od kamena i cigle, na kat, s više soba i vrlo lijepim natkrivenim ulazom. Izgleda da je fra Ilija, prema pričanju starih župljana, namjeravao u Tramošnici osnovati posebni samostan, pa je s tom namjerom i sagrađio ovako prostrani kućar. Fra Ilijina smrt 1901. izgleda da ga je spriječila u toj namjeri.⁶²

⁶¹ Franjo Kristić, *Nav. dj.*, str. 29.

⁶² Franjo Kristić, *Nav. dj.*, str. 30.

Odlukom mjesnih crkvenih vlasti, crkva je porušena 1987. godine, a neposredno pored nje 1973.–1979. sagrađena nova crkva u modernom stilu,⁶³ s izdvojenim visokim zvonikom do nje. Nešto ranije sagrađen je i novi župni dvor, veoma moderan i funkcionalan, s dvoranom za vjeronauk i centralnim grijanjem.⁶⁴ Uz stari župni dvor, Školske sestre franjevke sagrađile su veoma lijep i moderan sestarski samostan s više soba i samostanskom kapelom, koji je 1988. useljen. Nova crkva u Gornjoj Tramošnici, župni dvor, sestarski samostan, kao i crkve u Donjoj Tramošnici, Turiću i Srednjoj Slatini u provali mržnje i ludila 1992. bile su devastirane i minirane, i do kraja rata djelomično ili potpuno porušene. Dakle 13 godina poslije izgradnje crkva je srušena. Može se reći da je bila nova. Od umjetničkih djela u njoj, bila je najpoznatija slika Gospe od Anđela. Nažalost, to vrijedno umjetničko djelo i prostrani oratorij sa slikom nestali su kada je crkva minirana. Ne zna se je li ukradena ili jednostavno uništena. Na osnovu slike toga umjetničkoga djela Vlatko Blažanović je nacrtao sliku Gospe od anđela koja se danas nalazi iznad oltara nove crkve.⁶⁵

Crkva u Gornjoj Tramošnici srušena je do temelja, pa se počelo graditi novo svetište istog nacрта, kao i porušena crkva.⁶⁶ Obnova je bila teška i duga, ali je nova crkva, četvrta po redu, na ljeto 2002. dovršena. Budući je župa zavjetno mjesto, prijašnji župnik je od ruševina treće crkve napravio jedno brdašce iza sadašnje crkve, na koje je postavio križ pronađen na smetlištu te tako napravio kalvariju – podsjetnik na ratna događanja.⁶⁷

---

⁶³ Franjo Kristić, *Nav. dj.*, str. 29.

⁶⁴ Franjo Kristić, *Nav. dj.*, str. 31.

⁶⁵ Novinarstvo – MCVN i Katolički tjednik, posjećeno 20. rujna 2025.

URL: <http://zurnalizam.blogspot.com/2016/06/tramosnica-narodno-svetiste.html>

⁶⁶ Franjo Kristić, *Nav. dj.*, str. 32.

⁶⁷ Novinarstvo – MCVN i Katolički tjednik, posjećeno 20. rujna 2025.

URL: <http://zurnalizam.blogspot.com/2016/06/tramosnica-narodno-svetiste.html>

Prilog 17. Crkva svetišta Gospe od Anđela u Tramošnici Gornjoj

Crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije u Tolisi

Posljednja u skupini triju franjevačkih crkava u Bosni koje je Vancaš dogradio, u Tolisi nedaleko od Orašja u bosanskoj Posavini, počela se podizati 1864. godine, nešto kasnije u odnosu na situaciju na Gorici i u Gučkoj Gori. Budući da je Tolisa zemljopisno mnogo udaljenija od spomenuta dva samostana, ne čudi da je tamošnja crkva podignuta prema projektu graditelja koji je proizašao i iz potpuno druge graditeljske tradicije – Gjüre Eichhorna iz Osijeka koji ju je, navodno, oblikovao po uzoru na nekadašnju isusovačku crkvu sv. Mihaela u osječkoj Tvrđi. Uzor je dakako slijedio samo u osnovnim gabaritima, gradeći dvotoranjsko pročelje zaključeno trokutastim zabatom u sredini. Eichhorn prema većini izvora nije bio jedini graditelj crkve – zvonici su naposljetku izvedeni prema projektima arhitekata Dauscha (sjeverni zvonik) i Pietra Rimoldija (južni).⁶⁸

Izgradnja je trajala dosta dugo započeo ju je fra Martin Nedić spomenute 1864. godine. Tek 1873. radove nastavlja novi župnik Bono Nedić koji je izgradio glavno pročelje i započeo zvonike. Radovi su nastavljeni za gvardijana Mate Oršolića

⁶⁸ Dragan Damjanović, Sanja Zadro, *Arhitekt Josip Vancaš i pregradnja franjevačkih crkava*, Zagreb, 2014., str. 225.

(1876.) podizanjem zvonika sa sjeverne strane, te iznova za Bone Nedića (1879.) izgradnjom južnog zvonika, tako da je crkva u konačnici završena 1881., nakon čega će biti opremljena oltarima iz stare đakovačke katedrale koje je samostanu darovao biskup Strossmayer. Četvrt stoljeća nakon dovršetka izgradnje južnog tornja toliška se crkva nalazila u dosta zapuštenom stanju, pa je 1909. tadašnji gvardijan fra Grgo Došen pozvao Vancaša da izradi projekte za njezinu pregradnju.⁶⁹

U pročelja crkve, koju je Vancaš smatrao „najistaknutijom“ među franjevačkim sakralnim građevinama Bosne i Hercegovine, gotovo ne intervenira, dijelom i stoga što su zidovi ocijenjeni vrlo zdravima. Mijenja tek kupole i vrhove tornjeva koji postaju nešto reprezentativniji u odnosu na prijašnju situaciju i stilski ponovno određuju, barokniji. Na zidane dijelove tornjeva dograđuje jednostavne trokutaste zabate, a mjesto ranijih kupolastih kapa tornjeva, koje je stilski teško definirati, podiže neo-barokne visoke razvedene kape koje su cijelo pročelje učinile mnogo višim.⁷⁰

Prilog 18. *Crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije u Tolisi*

---

⁶⁹ Isto.

⁷⁰ Dragan Damjanović, Sanja Zadro, *Nav. dj.*, str. 226.

Franjevački samostan Dubrave

Prvi je samostan u ovome kraju osnovan u XIV. stoljeću u Skakavi. U drugoj polovici XVI. stoljeća on je nasilno porušen, a franjevci su morali napustiti to mjesto. U vrijeme rata između Austrije i Turske pod konac XVII. stoljeća masovno se iseljavaju katolici iz cijele sjeveroistočne Bosne. Od velikog broja župa preostala je jedino župa Tuzla.⁷¹ U prvoj polovici XVIII. stoljeća na području današnje dubravske župe osnovana je župa sa sjedištem u Bijeloj. Od 1834. godine, sjedište je u Dubravama, ali je župa preuzela to ime tek 1846. godine. Te je godine sagrađen župni stan. Umjesto stare drvene crkvice izgrađena je nova od kamena, a današnja crkva 1927. godine. Ljeta 1978. izgrađena je nova zgrada župnog stana, gdje je 1982. osnovan samostan, odnosno oživljen onaj što je nekoć postojao u obližnjoj Skakavi. U župnoj crkvi nalaze se dvije umjetničke slike iz novijeg vremena: *Rođenje* i *Uskrsnuće* (ulje na platnu). Ak. slikar Ljubo Lah⁷² je autor obiju slika.⁷³

U lipnju 1983. kao prilog proslavi oživljavanja samostana u Dubravama, otvorena je mala galerija umjetnina. Stara župna zgrada građena 1906. godine renovirana je te je u jednom njezinu dijelu smještena zbirka od nekih osamdesetak izložaba. Zbirka je nastala donacijom fra S. Pavića te u manjoj mjeri fra F. Stjepanović, a i dr. U njoj su prezentirani crteži, grafike, slike, skulpture. Postavku tvore različite umjetničke tendencije i smjerovi. Među autorima ima imena, koja drže visoko mjesto u našoj suvremenoj umjetnosti, poput Meštovića, Kršinića, Lovrenčića, Račkog, Murtića i dr.⁷⁴

U zadnjem ratu ta je župna crkva potpuno uništena. Izgradnja nove crkve započela je u lipnju 2002. godine po projektu Ivana Strausa. Godine 2001/02. samostan je po planu ing. arh. Zlatka Čolića obnovljen i proširen. U zadnjem ratu umjetnine su

⁷¹ Grupa autora, *Blago franjevačkih samostana Bosne i Hercegovine*, Zagreb, 1990. str. 5.

⁷² Slikar Ljubo Lah (1930–2010) započeo je svoje likovno obrazovanje u rodnom Sarajevu, a nastavio u Beogradu. Godine 1949. završio je Državnu školu za likovnu umjetnost i umjetne zanate, a potom Državnu majstorsku radionicu Đorđa Andrejevića Kuna u Beogradu (1950–1954). Nakon toga radio je kao profesor likovnog odgoja u Školi primijenjenih umjetnosti i na Višoj pedagoškoj školi u Sarajevu. Radio je i za bosanske franjevce. Brojna njegova djela nalaze se u samostanskim i župnim zbirkama (Plehan, Sarajevo, Guča Gora...), a radio je i postaje križnoga puta i svetačke likove za crkve u nizu franjevačkih župa (Busovača, Dubica Gornja, Dubrave, Foča, Korace, Plehan, Sivša, Suho Polje, Ulice, Žeravac).

⁷³ *Blago franjevačkih samostana Bosne i Hercegovine*, Nav. dj., str. 6.

⁷⁴ *Blago franjevačkih samostana Bosne i Hercegovine*, Nav. dj., str. 8.

spašene te je Galerija „Šimun“ ponovno otvorena 10. listopada 2001. godine. Godine 2003. nabavljen je brončani kip *Sv. Anto*, rad Mile Blaževića.⁷⁵

Prilog 19. *Samostan i crkva Bezgrešnog Začeca BDM Dubrave*

Crkva sv. Ane Domaljevac

Župa Domaljevac nastala je 1860. godine odvajanjem od župe Tolisa i dijelom od župe Tišina. Od tada ima matične knjige. Domaljevac je najprije tretiran kao kapelanija⁷⁶, a 1864. i formalno je deklariran kao župa. 1869. izgrađena je prva skromna drvena crkva u kojoj se nalazila zavjetna slika Sv. Ane koju je naslikao nepoznati autor. Danas se ta slika čuva u župnoj kući. 1894. godine izgrađena je nova crkva. Kamen za izgradnju crkve je dovožen iz Pećnika. U zimu 1896./1897. godine fra Mato Živković nabavio je stari oltar iz Župne crkve Svetog Mateja u Štitaru te ga postavio u novosagrađenu crkvu u Domaljevcu. S vremenom je ova crkva postala mala za potrebe vjernog naroda i moralo se razmišljati o gradnji nove. Ljudi ovog

⁷⁵ Franjevačka provincija sv. Križa – Bosna Srebrena, Dubrave – samostan i župa Bezgrešnog Začeca BDM, posjećeno 21. kolovoza 2023. URL: <https://www.bosnasrebrena.ba/dubrave-samostan-i-zupa-bezgresnog-zaceca-bdm>

⁷⁶ Kapelanija je zvanje, položaj, služba i stan jednog kapelana.

kraja tradicijski su vezani uz crkvu, djeca su odgajana u duhu katoličke vjere, tako da su cijele obitelji dolazile na mise i živjele uz svoju crkvu. Projekt za gradnju nove crkve je izradio F. Zukanović, a gradnja je iznova započela u jesen 1979. i potrajala je više godina. Crkva je izgrađena u modernom stilu, a u nju su preneseni kipovi iz stare crkve jer su vjernici emotivno vezani za njih. Ispred glavnog ulaza u crkvu je kip svete Ane, zaštitnice i patrona župe. Uz crkvu je i zvonik, koji je treći po visini u Bosni i Hercegovini.⁷⁷

U crkvi se nalaze dva vitraja Đ. Sedera: *Raspeti Krist* i *Sv. Ana*. Put križa naslikao je M. Živković. Godine 2001. u crkvi je postavljeno raspelo autora I. Križanca. U dvorištu ispred crkve postavljen je 2000. brončani kip *Sv. Ana*, rad akademskog kipara iz Zagreba Slavena Miličevića.⁷⁸ Pod konac osamdesetih godina od jedne njemačke župe dobivene su rabljene orgulje na dar.⁷⁹

Prilog 20. Crkva sv. Ane Domaljevac

⁷⁷ Hrvatski glasnik, Glasilo Hrvatskog kulturnog društva „Napredak“ Župe Soli, br.249-250, Tuzla, 2017., str. 27.

⁷⁸ Slaven Miličević rođen je 1966. godine u Gradačcu u BiH. Školu primijenjenih umjetnosti završio je 1985. u Sarajevu. Kiparstvo je diplomirao na Akademiji likovnih umjetnosti u Zagrebu u klasi profesora Šime Vulasa 1993. godine, od kada je član Hrvatskoga društva likovnih umjetnika. Poznatiya su mu djela: Spomenik nadbiskupa Josipa Stadlera u Zagrebu, Reljef Pieta u Osijeku, Spomenik sv. Ivana Pavla II. ispred crkve Hrvatskih mučenika u Udbini, skulptura Ličanka u Sv. Roku, Reljef na mostu u Vukovaru, skulptura Vila Velebita u Sv. Roku, spomen-ploča Vladimiru Prelogu na Fakultetu kemijskog inženjerstva u Zagrebu itd.

⁷⁹ Franjevačka provincija sv. Križa – Bosna Srebrena, Domaljevac župa sv. Ane, posjećeno 21. kolovoza 2023. URL: <https://www.bosnasrebrena.ba/domaljevac-zupa-sv-ane>

Zaključak

Katolički sakralni objekti u Sjeveroistočnoj Bosni predstavljaju ne samo vjerska središta, nego i dragocjene svjedoke kulturnih procesa i društvenih previranja kroz stoljeća. Njihova sudbina prolazila je razdoblja od osmanskih zabrana gradnje i ograničenog djelovanja Katoličke crkve, preko liberalnijeg okruženja i snažnog graditeljskog zamaha u doba Austro-Ugarske, pa sve do razdoblja režimske komunističke Jugoslavije, u kojemu su usprkos ideološkim pritiscima nastali neki od značajnih modernističkih sakralnih objekata. Ratna razaranja krajem 20. stoljeća ponovno su ugrozila ovu baštinu, ali su i otvorila prostor za njezinu obnovu i reafirmaciju u novim društvenim okolnostima. Promatrani objekti, od monumentalnih crkava u Tuzli, Breškama, Brčkom i Tolisi do manjih župnih središta u Drijenči, Zoviku i Domaljevcu, ukazuju na slojevitost katoličke prisutnosti u ovome dijelu Bosne i Hercegovine. Njihova arhitektura i umjetnička oprema nose obilježja različitih stilskih epoha, od historicizma i neoklasicizma do modernizma, pri čemu se jasno očituje utjecaj kako istaknutih europskih arhitekata, tako i domaćih majstora i umjetnika. Posebna uloga pripada franjevačkom redu koji je stoljećima, unatoč nepovoljnim političkim okolnostima, bio nositelj graditeljskih, kulturnih i duhovnih inicijativa. Sakralni objekti analizirani u ovome radu nadilaze svoju liturgijsku funkciju. Oni su ujedno i nositelji kulturne memorije, simboli identiteta hrvatskog naroda te prostori u kojima se očituje povezanost vjere, umjetnosti i svakodnevnog života lokalne zajednice. Njihova trajnost pokazuje otpornost i vitalnost katoličke zajednice, a njihova ljepota i umjetnička vrijednost potvrđuju da se sakralna umjetnost u Sjeveroistočnoj Bosni razvijala u kontinuitetu prilagođujući ih lokalnim potrebama i tradiciji. Očuvanje ovih crkava i samostana od presudne je važnosti za crkvenu povijest i ukupnu kulturnu baštinu Bosne i Hercegovine. Njihova zaštita treba biti prioritet jer upravo u njima prepoznajemo kontinuitet identiteta katoličkih Hrvata u Sjeveroistočnoj Bosni.

Popis priloga

- Prilog 1., str. 6. – Plan stare župne crkve sv. Petra i Pavla u Tuzli (Ambrozije Benković, Tuzlansko područje negda i sada, HKD Napredak, Tuzla, 2021., str. 254.)
- Prilog 2., str. 6. – Župna crkva sv. Petra i Pavla u Tuzli (Ambrozije Benković, Tuzlansko područje negda i sada, HKD Napredak, Tuzla, 2021., str. 257.)
- Prilog 3., str. 8. – Prikaz molitvenog prostora s klupama i ispovjedaonicom i oltarni prostor Crkve sv. Petra i Pavla sa samostanom u Tuzli. (Fra Josip Zvonimir Bošnjaković, Svjedok jednog vremena, Zagreb, 2005., str.120.)
- Prilog 4., str. 9. – Crkva sv. Petra i Pavla sa samostanom u Tuzli. (Fra Josip Zvonimir Bošnjaković, Svjedok jednog vremena, Zagreb, 2005., str.119.)
- Prilog 5., str. 9. – Crkva sv. Petra i Pavla sa samostanom u Tuzli pogled iz zraka. (Posjećeno 18.08.2023. URL: <https://www.rtvslon.ba/video-tuzlanski-vjerski-objekti-franjevacki-samostan-sv-petra-i-pavla/>)
- Prilog 6., str. 11. – Crkva u Breškama (Mijo Franković, Župa Breške, Breške, 2009., str. 85.)
- Prilog 7., str. 11. – tri vitraja s tematskim sadržajima na teme: Kristovo rođenje, Raspeće i Uskrsnuće u Crkvi u Breškama. (Mijo Franković, Župa Breške, Breške, 2009., str. 92.)
- Prilog 8., str. 13. – Župna crkva u Drijenči. (Grupa autora, Drijenča zavičaj u riječi i slici, Drijenča, 2009., str. 74.)
- Prilog 9., str. 13. – Unutrašnjost župne crkve u Drijenči. (Grupa autora, Drijenča zavičaj u riječi i slici, Drijenča, 2009., str. 78.)
- Prilog 10., str. 15. – Crkva sv. Ante Padovanskog u Lukavcu (Grupa autora, Kulturno-historijsko i prirodno naslijeđe općine Lukavac, Lukavac, 2015., str. 225.)
- Prilog 11., str. 17. – Crkva Presvjetlog Srca Isusova u Brčkom. (posjećeno 18.08.2023. URL: <https://tobd.ba/hr/objekti/290/katolika-crkva-presvetog-srca-isusova>)
- Prilog 12., str. 17. – Unutrašnjost crkve Presvjetlog Srca Isusova u Brčkom. (posjećeno 18.08.2023. URL: <https://tobd.ba/hr/objekti/290/katolika-crkva-presvetog-srca-isusova>)
- Prilog 13., str. 19. – Župna crkva u Zoviku (Restart – Arhitektura Bosne i Hercegovine 1995-2010, Sarajevo, 2010., str. 119.)
- Prilog 14., str. 20. – Župna crkva u Ulicama (posjećeno 19.08.2023. URL: <https://www.nedjelja.ba/hr/iz-zivota/reportaza/prode-i-odlazak-i-povratak-ali-ulice-ostaju/8275>)
- Prilog 15., str. 27. – Slika Gospe od Anđela. Poklon prepozita đakovačke katedrale, biskupa Ivana Matizovića, tramošničkom župniku Ambrožu Matiću, prigodom otvaranja novosagrađene crkve oko 1840. (Franjo Kristić, Tramošnički spomenar: Prigodom dvijestaobljetnice osnivanja župe (1802.-2002.). Tramošnica, 2002.)
- Prilog 16., str. 156. – Stara crkva svetišta Gospe od Anđela u Tramošnici Gornjoj 1900. godina. (Ivan Šarić, Spomen-knjiga iz Bosne: biskupu Josipu Jurju Štrosmajeru u spomen petdesetgodišnjice njegova biskupovanja 1850-1900. Naklada kaptola vrhbosanskog, Zagreb, 1900.)

- Prilog 17., – Crkva svetišta Gospe od Anđela u Tramošnici Gornjoj (Novinarstvo – MCVN i Katolički tjednik, posjećeno 20. rujna 2025. URL:<http://zurnalizam.blogspot.com/2016/06/tramosnica-narodno-svetiste.html>)
- Prilog 18., str. 22. – Crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije u Tolisi. (posjećeno 19.08.2023. URL:[http://www.izbicno.info/index.php?option=com_content&view=article&id=749%3Ana java-kud-brda-na-6-danima-tolise&catid=41%3Aozupi&Itemid=1](http://www.izbicno.info/index.php?option=com_content&view=article&id=749%3Ana%20java-kud-brda-na-6-danima-tolise&catid=41%3Aozupi&Itemid=1))
- Prilog 19., str. 23. – Samostan i crkva Bezgrešnog Začeca BDM Dubrave. (posjećeno 21. 08.2023. URL: <https://www.bosnasrebrena.ba/dubrave-samostan-i-zupa-bezgresnog-zaceca-bdm>)
- Prilog 20., str. 24. – Crkva sv. Ane Domaljevac (Hrvatski glasnik, Glasilo Hrvatskog kulturnog društva „Napredak“ Župe Soli, br. 249-250, Tuzla, 2017.)

Literatura

- Ambrozije Benković, Tuzlansko područje negda i sada, HKD Napredak, Tuzla, 2021.
- Anđelko Barun, Svjedoci i učitelji, Povijest franjevaca Bosne Srebrene, Sarajevo-Zagreb, 2003.
- Fra Josip Zvonimir Bošnjaković, Svjedok jednog vremena, Zagreb, 2005.
- Fra Stjepan Ikić, Povjestne crte o Tuzli, za tisak priredio Marko Matolić, Centar za kulturu Orašje, Orašje, 2023.
- Franjo Kristić, Tramošnički spomenar: Prigodom dvijestaobljetnice osnivanja župe (1802.-2002.). Tramošnica, 2002.
- Grupa autora, Blago franjevačkih samostana Bosne i Hercegovine, Zagreb, 1990.
- Grupa autora, Drijenča zavičaj u riječi i slici, Drijenča, 2009.
- Grupa autora, Kulturno-historijsko i prirodno naslijeđe općine Lukavac, Lukavac, 2015.
- Grupa autora, Restart-Arhitektura u Bosni i Hercegovini 1995-2010, Sarajevo,2010.
- Hrvatski glasnik, Glasilo Hrvatskog kulturnog društva „Napredak“ Župe Soli, br.249-250, Tuzla, 2017.
- Ivan Šarić, Spomen-knjiga iz Bosne: biskupu Josipu Jurju Štrosmajeru u spomen petdesetgodišnjice njegova biskupovanja 1850-1900. Naklada kaptola vrhbosanskog, Zagreb, 1900.
- Mijo Franković, Župa Breške, Breške, 2009.
- Stećak, Časopis za kulturno naslijeđe i stvaralaštvo, broj 1, Brčko, 2017.

Internet

- Franjevačka provincija sv. Križa – Bosna Srebrena, Domaljevac župa sv. Ane, posjećeno 21. kolovoza 2023.
URL: <https://www.bosnasrebrena.ba/domaljevac-zupa-sv-ane>
- Franjevačka provincija sv. Križa – Bosna Srebrena, Dubrave – samostan i župa Bezgrešnog Začeca BDM, posjećeno 21. kolovoza 2023.
URL: <https://www.bosnasrebrena.ba/dubrave-samostan-i-zupa-bezgresnog-zaceca-bdm>
- Novinarstvo - MCVN i Katolički tjednik, posjećeno 20. rujna 2025.
URL: <http://zurnalizam.blogspot.com/2016/06/tramosnica-narodno-svetiste.html>
- Svjetlo riječi - crkva u Breškama, posjećeno 20. rujna 2025.
URL: <https://www.svjetlorijeci.ba/crkva-u-breskama-2/>

Abstract

Catholic sacred art monuments in Northeastern Bosnia represent a valuable historical and cultural heritage that reflects the position and continuity of the Catholic community in this region. Their origin and development are closely tied to different historical periods: from Ottoman prohibitions on construction and restrictions on religious rights, through the era of renewal and flourishing under Austro-Hungarian rule, to new architectural and artistic expressions in the 20th century. At the center of this research are churches and monasteries in Tuzla, Breške, Drijenča, Lukavac, Brčko, Tramošnica, Zovik, Ulice, Tolisa, and Domaljevac, as well as the Franciscan monastery in Dubrave. These sites embody various styles, ranging from historicist and neoclassical solutions to modernist interventions, with contributions from both local and foreign architects and artists. Special attention is given to the role of the Franciscans who, despite political and social difficulties, were the main initiators of building and artistic endeavors and the guardians of the identity of the Croatian Catholic people. The sacred monuments also stand as witnesses to historical transformations, from Ottoman domination and Austro-Hungarian modernization to the challenges of the Yugoslav communist regime and the post-war reconstruction following the devastation of the Homeland War in the late 20th century. Their artistic and architectural value cannot be separated from their role in shaping the collective memory and cultural heritage of local communities.

Keywords: Catholic sacred art, churches in Northeastern Bosnia, Franciscan monasteries, parish churches, sacred heritage